

temes-1)

RICARD CAMIL TORRES FABRA. Universitat de València

DONA I REPRESSIÓ FRANQUISTA AL PAÍS VALENCIÀ. EL CAS DE LA PRIVACIÓ DE LLIBERTAT DE POSTGUERRA

És clar que el sector masculí va estar afectat per la repressió franquista en una magnitud molt superior que el de les dones, per la qual cosa els treballs referents al sector represaliat femení són més escassos al País Valencià.¹ A més, la realitat carcerària tampoc no ha tingut major ressò.²

El règim franquista es va instaurar en terres valencianes seguint el mateix patró que a la resta de territori conquerit pels franquistes: empresonament massiu d'enemics a partir de les delacions i lliurament als tribunals militars.³ L'única diferència respecte a la resta d'indrets que caigueren en mans dels aixecats va estar en la gran quantitat de presoners que van caure de cop en mans franquistes. És cert que la caiguda d'altres fronts proporcionà desenes de milers de presoners, però en el cas valencià els capturats no eren únicament militars, ja que als ports mediterranis, especialment al d'Alacant, una ingent massa humana intentava escapar de les urpes enemigues.⁴

Presó Provincial de Dones. Dia de la Mercè a començaments dels anys 50. Font: Ministeri de l'Interior. Biblioteca de la DGIIPP, Prisión Provincial de Valencia, s/f.

Les primeres presons, igual que els camps, exceptuant les prèviament existents, eren improvisades («habilitades», les denominaven els franquistes). És a dir, a les presons provincials, pel que fa a les dones, s'afegiren les de Borriana (convent de la Mercè), el convent de Santa Clara i una sec-

ció de Santa Maria del Puig a València, a Ontinyent una casa senyorial, a la Vila Joiosa un immoble, a Ibi a un xalet, part d'una caserna del quarter de Benalúa i els cinemes Saló, Granados, Nou Cinema i Modern a Alacant, a més dels diferents calabossos judicials comarcals i dels ajuntaments. Així mateix, no era estrany que les dones hi ingressaren amb els seus fills.

Progressivament, tot aquest embull caòtic començà a ser reglat, i les detingudes es lliuraven a disposició judicial⁵ amb l'únic mitigador de la proximitat a la solidaritat familiar. A més, no pocs infants moriren a les presons i tampoc no pocs van ser cedits il·legalment a famílies benestants furtant-los a les mares.⁶

I és que el franquisme mai va considerar les dones com a preses polítiques; per regla general eren considerades prostitutes⁷ i la convivència amb les recluses per delictes comuns mai va resultar amable. A diferència dels homes, les dones es trobaven barrejades amb les preses comunes.

La diferenciació sexual es demostrava també en el treball intern de la presó. Mentre els homes podien accedir als beneficis del programa de redempció de penes pel treball, les dones no. A més, la pressió del personal religiós era més potent, i els cursos de cuina i les labors es presentaven com l'únic quefer diari. El comú amb el món penitenciari masculí eren les paupèrrimes condicions d'internament: desnutrició i absència d'higiene, amb l'agreujament dels trastorns hormonals, especialment la desaparició de les menstruacions i, per tant, una arribada primerenca de la menopausa per a moltes dones joves.⁸

També era terrible l'amuntegament, hem dit. Cap presó valenciana comptava amb calefacció ni amb aigua calenta i l'obtenció de sabó o productes relacionats amb la higiene íntima femenina no era responsabilitat de l'establiment penitenciari; únicament podien accedir-hi mitjançant l'ajuda familiar o acceptant les condicions draconianes que imposaven els econòmats. Sarna, polls i epidèmies de tota mena es convertiren en una constant. La infermeria era una altra entelèquia i les malalties no eren ateses. La comunicació externa estava subjecta a una fèrria censura en la qual participaven el capellà i les religioses⁹ i les cartes es rebien mutilades. Les visites, el mateix.

A la presó de València, la directora, Nativitat Brunete, ajudada per la seva germana Teresa, funcionària de presons, s'encarregaren de fer la vida impossible a les internes tant inventant-se obligacions com anul·lant els seus pocs drets, retenint ordres de llibertat provisional, allargant comunicacions de commutacions i sent les inductores d'alguns suïcidis, càstigs i altres formes de repressió.

El personal de presons estava format per gent provinent dels mèrits de guerra, en el cas femení gairebé sempre vídues o familiars d'executats i altres. A partir de 1940, s'incorporaren funcionàries provinents d'oposicions reglades, però no varià gaire la situació interna dels recintes penitenciaris ja que les «oposicions patriòtiques» no van alterar en excés el perfil del personal penitenciari. Únicament es va començar a notar certa professionalitat per part de les funcionàries a partir de 1946.¹⁰

Preses republicanes a la Presó de Santa Clara de València, entre 1939 i 1942. Font: "Género y Represión Franquista. Estudio y análisis de las mujeres detenidas y represaliadas en el ámbito historiográfico del País Valenciano", publicat per la Universitat de València i l'Institut Universitari d'Estudis de la Dona.

En aquestes infracondicions, les preses polítiques s'organitzaren solidàriament a l'interior de les presons: la *família* era la cèl·lula primerenca, amb predomini polític del PCE, formant les anomenades *comunidades*, consistents a agrupar un nombre d'internes equilibrat al voltant de les que rebien ajuda externa. Cada *família* estava dirigida per una *mare*, que era la responsable de la distribució del que rebien.

Els responsables dels centres sempre respongueren amb la màxima duresa a qualsevol intent organitzatiu de les preses. Per exemple, el 14 d'abril de 1940 tres recluses van enar-

borar un símil de la bandera republicana que havien confeccionat. Van ser confinades a la cel·la de càstig. Un altre exemple que va acabar en cel·la de càstig es va produir en negar-se una presa a besar la figureta del nen Jesús;¹¹ i és que els afers religiosos eren regulars.

Pel que fa al moviment de recluses, ja hem apuntat que en un primer moment la totalitat de les mateixes va provenir de les preses dels vencedors i de les denúncies. Amb el temps, les entrades i sortides es van regularitzar amb la intervenció dels tribunals i les normatives al respecte, amb els habituals moments àlgids depenent del rigor i l'èxit de les modalitats repressives del règim.

Al maig de 1945, a la presó de Santa Clara va entrar de cop un bon nombre de joves d'entre 21 i 23 anys acusades de complot comunista. El degoteig de preses polítiques no va començar a disminuir fins a l'estiu d'aquell any i en endavant les noves recluses estaven relacionades amb la guerrilla antifranquista.

L'estimació del nombre de dones tancades a la primera postguerra proporciona unes 1.000 a les presons castellanques,¹² unes 3.000 a les alacantines¹³ i 4.011 a les valencianes.¹⁴

Dels expedients es desprèn que la majoria, prop del 50 %, eren menors de 30 anys. Afegint les preses d'edats compreses entre els 31 i els 40 anys, el resultat presenta un 72,5 %¹⁵ de dones en edat de procrear i produir. La sotració d'aquest sector poblacional va tenir resultats negatius en els àmbits econòmics, demogràfics i socials.

La majoria d'internes, més del 80 %, era d'origen valencià, i el 15 % de territoris limítrofs, sobretot refugiades durant la guerra,¹⁶ i encara que les referències a la militància en els expedients són escasses, la majoria pertanyia a UGT i PCE, seguides per les anarquistes i ja de manera minoritària PSOE, ERC, JUSU, POUM, PURA, PSUC i PRS.¹⁷ Però, segons les fonts, les dones militants no superaven el 10 %, i les sindicals encara menys, cosa que apunta que la politització provocada per la guerra no va assolir ni de bon tros els nivells denunciats pel franquisme i menys encara s'ajustava a la imatge de dona miliciana. Només un 0,7 % tenia militància política o sindical abans de la guerra, per tant tampoc podem assegurar, almenys des del punt de vista de les xifres que presenten les empresonades, que la Segona República va radicalitzar en excés les dones.

Pel que observem a les condemnes, destaca la sentència a sis anys (35,5 %), seguida per les de dotze anys (29,1 %), trenta anys (9 %), vint anys (7,8 %), tres anys (5,5 %), un any (5,4 %), dos anys (2,4 %), quinze anys (1,3 %), quatre anys (1,1 %), catorze anys (1 %), vuit anys (1%), perpètua (0,5 %), deu anys (0,2 %), nou anys (0,2 %), set anys (0,1 %) i cinc anys (0,1 %). Així doncs, més de la meitat

temes-1)

de les condemnes corresponen a penes de més de dotze anys, però si hi afegim les superiors a tres anys, el coeficient frega el 87 %. Per tant, es tracta en la pràctica totalitat de

Visita del Bisbe a la Presó Central de Burgos, el dia de la Mercè, patrona dels presos, 24 de setembre de 1942.

Bibliografia

1. A. AGUADO i V. VERDUGO, «Las cárceles franquistas de mujeres en Valencia: castigar, purificar y reeducar», *Studiahistorica, Historia Contemporánea*, 29, Salamanca: Universidad de Salamanca, 2011, p. 55-85; de les mateixes autores, «Represión franquista sobre las mujeres. Cárceles y Tribunales de Responsabilidades Políticas», *Hispania Nova*, 10, 2012; V. VERDUGO, *Presas valencianas*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2007; de la mateixa autora, «Franquismo y represión penitenciaria femenina: las presas de Franco en Valencia», *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*, vol. 15, 1, gener-juny 2008, p. 151-176; A. AGUADO, «Presas políticas y memoria femenina. Historia de una presa de Franco: Remedios Montero "Celia"», en S. GÁLVEZ BIESCA, *Presas de Franco*, Málaga: Diputación Provincial de Málaga, 2007.
2. R. C. TORRES FABRA, *Alambradas, muros y corrientes de aire. El universo penitenciario franquista en el País Valenciano*, Xàtiva: Ulleye, 2013, p. 231-235.
3. Per a una introducció a la imposició del model franquista, R. C. TORRES FABRA, «Reconstrucció o desmembrament? La darrera postguerra civil al País Valencià», en *Afers*, 45, Catarroja: 2003.
4. J. M. SANTACREU (coord.), *Una presó amb vistes al mar: El drama del port d'Alacant, març de 1939*, València: Tres i Quatre, 2008.
5. Algunes van estar condemnades a mort.

penes aflictives. Els desitjos repressors del règim queden clarament expressats en aquestes xifres.

En definitiva, les dones van formar un col·lectiu específic pel que fa a la repressió carcerària, amb la particularitat que la seva condició sexual va marcar decisivament el caire d'aquella repressió: al càstig per causes ideològiques i de classe, el mateix que els homes, s'afegia el pervers procés de doble exclusió atenent a la seva categoria de *roges*, denominació que, per la dictadura de Franco, resumia i concentrava tots els mals del planeta.

Eixe doble estigma de roges i dones significava que mai quedaria absolt el seu pecat original. A la pràctica això es convertia en repressió quotidiana, és a dir, canviar els murs de les presons per enfrontar-se als murs socials mitjançant els indults promulgats per la dictadura.

Tot i les enormes llacunes del present treball derivades de la limitació de l'espai, a partir de tot l'anterior, podem afirmar que el règim mai intentà integrar el sector poblacional vençut durant la guerra. ■

6. Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Madrid: Temas de Hoy, 2010, p. 74 i ss.
7. Les veritables prostitutes rebien el nom de *juninas* en l'argot carcerari. Les polítiques eren *roges*.
8. Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, op. cit., p. 126.
9. L'Ordre del Ministeri de Justícia de 6 octubre de 1941 en particularitzava les atribucions.
10. Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, op. cit., p. 167.
11. Expedients de la Presó de Santa Clara, Arxiu del Regne de València (ARV).
12. Estimació de J. L. PORCAR, *Un país en gris i negre. Memoria histórica i repressió franquista a Castelló*, Castelló de la Plana: Publicacions de la UJI, 2013, p. 77 i ss.
13. Xifra que es desprèn de M. ORS MONTENEGRO, *La represión de guerra y postguerra en Alicante (1936-1945)*, Alacant: Universitat d'Alacant, 1994.
14. A. SIMÓ ROSALENY i R. C. TORRES FABRA, *La violencia política contra las mujeres (1936-1953). El cas de la privació de llibertat en la província de València*, València: Alfons el Magnànim, 2016.
15. ARV, Secció Fons Picassent, Expedients.
16. Ídem.
17. Ídem.